

УДК 271.224(437)"1939/1945"
271.222(437)-726.2:929 Горазд, чешкоморавски епископ
271.224(437)"1939/1945"

Саша Антонијевић*

Крагујевац

Страдање Светог владике Горазда и православних Чеха у току Другог светског рата

Abstract: Рад представља приказ догађаја пре, у току и после хапшења Светог владике Горазда Чешког. Приказано је страдање достојног пастира своје пастве. Такође је приказано и страдање православног чешког свештенства и верног народа. О овим догађајима први пут је дат свеобухватан приказ, уз коришћење различите литературе и архивске грађе.

Key words: Владика Горазд, Чешка епархија, Српска Православна Црква.

У престоници Шумадије, чувеном граду Крагујевцу, у саборној цркви, посвећеној Пресветој Богородици, на јужном зиду налази се фреска свештенумученика Горазда Чешког. Овај светитељ, иако није српског порекла, био је клирик Српске Православне Цркве.

Рођен је у Моравској, у тадашњој Аустроугарској, 26. маја 1879. године. Завршио је римокатоличке школе и Богословски факултет. Постао је веома ревностан свештеник.¹

После Првог светског рата, чешки римокатолички клир послао је једну делегацију у Ватикан са захтевима за одређене реформе. Након што су захтеви одбијени, већина је одлучила да се заједно са својим парохијама издвоје, и да формирају националну цркву. Тако је 1921. формирана Чехословачка црква,² која је примљена у окриље Српске Православне Цркве, а свештеник Матјеј Павлик је под именом Горазд замонашен и хиротонисан. Временом, Чехословачка црква је прихватила исповедање вере које се разликовало од исповедања једне, свете, саборне и апостолске Цркве. Зато се владика Горазд, са делом свештенства и верника, 1924. године издвојио, остајући веран православљу. Године 1929. Чехословачка и Св. синод Српске Православне Цркве признали су устав Чешко-моравске епархије, и тиме је после

* antonijevici@sbb.rs

¹ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси, од деветиої до двадесетїої века*, Евро-Универс-Каленић, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, 135-137.

² Број њених чланова се до 1930. године попео на више од милион верника.

хиљаду година обновљена православна црквена управа у земљи бивше Велике Моравске.

Епархија се успешно развијала, подизала храмове, школовала своје будуће свештенике у српским богословијама и на Богословском факултету у Београду, издавала литургичке и катихетске књиге на чешком језику, те успешно развила литургички живот својих верника у Литургијама Св. Јована Златоустог и Св. Василија Великог.³

Уочи Другог светског рата, 1938. године, нацистичка Немачка је окупирала Чехословачку. Владика Горазд и православно свештенство и народ, уочи окупације, подржавали су владу председника Бенеша и жељу чехословачког народа да се бори за своју слободу. У епархијском гласилу владика Горазд је отворено критиковао и нацистичку теорију о супериорнијој раси.

Април 1941. године донео је и капитулацију Краљевине Југославије, те прогон Српске Православне Цркве. Последица тога било је да је Чешко-моравска епархија (неканонски) припојена берлинском архиепископу Серафиму.

У Другом светском рату, 1942. година почела је браћењем Москве, Лењинграда, Стаљинграда, а читава остала Европа је била поробљена и рату се није видео крај. У српској јавности устаљено је мишљење да чешки народ није пружио довољно снажан отпор Немцима. Међутим, када се анализирају сви ратни догађаји, закључује се да је и чешки народ пружио јак и добро организован отпор.

Многи чешки (и словачки) официри бивше чехословачке армије по окупацији своје домовине окупљали су се у иностранству, у тежњи да се организују и пруже отпор. Најчешће их је пут водио преко Краљевине Југославије, на почетку легално, а када су Немци извршили притисак на југословенске власти — илегално, уз помоћ са српске стране југословенско-мађарске границе.⁴

Од избеглих бивших официра чехословачке војске, избеглих војника и Чеха и Словака који су живели у иностранству формиране су у току рата три војне формације чехословачке војске. Једна је формирана у Енглеској, друга у Совјетском Савезу, а трећа на Блиском истоку.

Чехословачка избегличка Влада у Лондону редовно је била обавештавана преко радио-станица, којих је било пуно у чешком народу. Излазиле су отпорашке новине, било је саботажа...

³ Једлински, Радомир, *Горазд, епископ чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991; Marek, Pavel, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1942, Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku*, Katedra politologie a evropských studií FF UP, L. Marek, Brno, 2004.

⁴ Можемо поменути оца покојног господина Душана Квапила, професора чешког језика на Београдском универзитету, који је учествовао у организованом илегалном пребацивању бивших чехословачких официра преко границе. Због тога је касније г. Душан Квапил, као мало дете, остао без оца, јер су га хрватске усташе послале у немачки логор смрти.

Хитлер је био бесан због отпора и сменио је протектора Чешке и Моравске зато што је био превише „мек“. Званично је објављено да је протектор Фон Нојрат замолио „Вођу“ за дозволу да се привремено повуче из здравствених разлога.⁵ Као сигурно решење, Хитлер је као замену послао злогласног Рајнхарда Хајдриха. Овај је у Праг стигао 28. септембра 1941. Пратила га је колона возила. Са собом је из Берлина довео читаво особље: и чиновнике, и дактилографкиње, и везисте, и припаднике Гестапоа и служби безбедности, па чак и личног архивара. По доласку, одмах је завео страховладу. Првог дана је потписао указ о ванредном стању, а одмах затим и први списак за стрељање. Већ 29. септембра погубљени су бивши чехословачки генерали Јозеф Били, Хуго Војта, Алојз Трнечек и многи други родољуби. Ухапшен је председник протекторске владе Алојз Елијаш, а 30. септембра је погубљено још 56 људи. Погубљења су постала редовна појава. Хајдриху се приписује и оснивање Терезина — логора смрти. Уопштено, сматрало се да његова дела имају за циљ практичну ликвидацију чешког народа.⁶

Немцима је све ово добро дошло, пошто су желели да униште и чехословачку обавештајну службу, за коју, и по самом Хајдриховом признању, нису знали како је добро организована.

Чехословачка влада у егзилу је успешно организовала своју обавештајну службу још између два светска рата. Имала је распрострањену обавештајну мрежу и у бившој Чехословачкој и у Немачкој. Чак је за Чехословаке, још од пре рата, радио Паул Тимер, шеф немачке војне обавештајне службе Абвер за средњу и југоисточну Европу.⁷ Преко њега су добијали изузетно важне информације битне за само вођење рата. Према мемоарима председника Бенеша, добијали су информације „директно из кругова немачког генералштаба“. Добијеним информацијама „запањивали су савезнике“. У Лондону је чехословачка обавештајна централа, преко радио-станица у окупираној Чехословачкој, добијала свакодневне извештаје.

По Хајдриховом доласку, многи Чеси који су давали своје станове за успостављање радио-везе са Лондоном похапшени су или убијени. Иако су слате падобранске групе, то није могло да замени похватане или поубијане официре и сараднике чехословачке обавештајне службе. Радио-станице су пале у руке Гестапоа. Хајдрих се у свом извештају, после само четири месеца од доласка у Праг, хвалио да су запленили 90 краткоталасних предајника, да је у том периоду изречено 400–500 пресуда преких судова и да је број ухапшених између четири и пет хиљада.⁸ Имао је надимке: „прашки крволук“, „плава звер“, „крвник“.

⁵ Једлински, Радомир, *Горазд, ејиској чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991, 76.

⁶ Vopartný, Gorazd, „Pravoslavná církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 438.

⁷ Једлински, Радомир, *Горазд, ејиској чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991, 78.

⁸ *Н. г.*, 82.

Британска влада и чехословачка влада у избеглиштву послале су групу падобранаца,⁹ који су 27. маја 1942. године извршили атентат на Рајнхарда Хајдриха и смртно га ранили. Хајдрих је био „покрајински вођа“ Чешке и Моравске, Хитлеров миљеник и некрунисани наследник, човек број три у нацистичкој хијерархији,¹⁰ Химлеров заменик, генерал СС-а и СД-а, шеф СД-а, односно обавештајне службе СС-а, злогласни крволок и један „од најокрутнијих џелата из нацистичке Немачке“.¹¹ Кажу да је Химлер заплакао када је чуо да је извршен атентат на Хајдриха. Умро је од последица рана 4. јуна 1941. године, осам дана по атентату.¹²

Атентат је био не само кажњавање злочинца и показивање да Чеси нису незаинтересовани за судбину Европе (нацисти су говорили „да се чешки народ помирио са окупацијом, да је драговољно примио нацистички поредак, да лојално изграђује и одржава немачку ратну машинерију, да нема и неће ишта да има са вођама чехословачке акције иза граница и сл.“),¹³ већ је имао и виши патриотски разлог. Чешки војници — падобранци добровољно су се вратили из Енглеске како би спречили „раширење протекторатне аутономије и тиме и мобилизацију Чеха против Совјетског савеза“.¹⁴ Желели су и да немачким високим функционерима и официрима покажу да нису недодирљиви.

Постоје и озбиљне претпоставке које упућују на то да је атентат имао и другу позадину. Током 1940. године неке струје у оквиру немачке обавештајне службе покушавале су да направе у немачком вођству атмосферу за склапање мира са западним савезницима. У тим скривеним преговорима посредник би био Ватикан. Та служба је преко Ватикана упозорила и владаре Бенелукса неколико дана пре напада Немачке на њих. Нацисти, преко службе СД-а, којом је управљао Хајдрих, почели су да опасно мотре на њих, посебно на шефа Адвера Канариса.¹⁵ Ако је он, и многи у његовој служби, желео

⁹ „Четрдесетогодишњица мученичке смрти владике Горазда“, *Каленић* 2 (1983), 8. Падобранци Јан Кубиш, Јосеф Гапчик, Јарослав Шварц, Јозеф Бублик, Јан Хрудит, Јосеф Валчик и њихов старешина Адолф Опалка. За ову акцију изабрани су Чеси добровољци, а један од критеријума при избору био је и да су нежењени. У окупирану Чехословачку слетели су 28. децембра 1941. године.

¹⁰ Лазаревић, Милан, „Свети свештеномученик Горазд Чешки — Жртва владике Горазда“, *Православни мисионар* 5 (2007), 26–27, текст пренет из *Полиџике* од 27. маја 2007. године, 5.

¹¹ Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10 (10. октобар 1972), 254. Он је преузео Гестапо, тајну полицију, 1934. године. Наређивао је масовна хапшења и слање у концентрационе логоре. Предводио је елиминисање Хитлерових политичких супарника. Посао му је био прогон Јевреја. Предложио је индустријско убијање Јевреја у пројекту „коначно решење“. Био је на врху машинерије смрти. Био је Хитлеров миљеник.

¹² Химлер је истог дана послао лекаре из СС-а, да помогну у лечењу Хајдриха. Постоји и недовољна теорија по којој су Химлерови лекари отровали Рајнхарда Хајдриха.

¹³ *Н. г.*, 255. Жеља Бенешове владе била је да покаже да су и Чеси савезници, а не само радници у војним фабрикама који праве квалитетно оружје за Немце.

¹⁴ *Н. г.*, 254.

¹⁵ Канарис је, као саучесник у неуспелом атентату на Хитлера, ухапшен и убијен од нациста

да избегне трагичан крај, јер се Хајдрих окомио на њега, морао је склонити противника. Изгледа да је зато британска обавештајна служба и инсистирала да се изврши атентат на Хајдриха.¹⁶

Чланови покрета отпора, који су помагали падобранцима, обратили су се преко Јана Зеленка Хајског члану црквеног одбора православне цркве у Прагу, Петру Фафеку.¹⁷ Он се обратио председнику црквеног одбора Јану Соневенду за помоћ при скривању „већег броја непријављених лица“, уз објашњење да је у питању родољубиви подухват. Јан Соневенд је разговарао са свештеником (капеланом) др Петржеком, и договорили су се да та лица могу на кратко време да се сакрију у крипти православне цркве Св. Ђирило и Методије у Ресловој улици у Прагу.

Падобранци су пребачени у крипту цркве св. Ђирила и Методија. То је било дан уочи атентата, или дан после, док је, по другом сведочењу, то било три дана по атентату на Хајдриха. Први је пребачен Јан Кубиш, који је био рањен у око. Последњи падобранац пребачен је 1. јуна 1942. године. Њих је појединачно прихватио свештеник др Владимир Петржек. Тамо су били смештени атентатори Јозеф Гапчик, Јан Кубиш и Јозеф Валчик, заједно са четворицом помагача, и снабдевени су храном и медицинском помоћи. Треба нагласити пожртвованост у скривању и опскрбљивању падобранаца од стране православних верника, јер то су била тешка и оскудна ратна времена. Свештеник Петржек је са падобранцима проводио доста времена и често су водили важне разговоре. Набављао им је намирнице од кафеције Франтишека Јаролима из Либње, који је био члан црквеног одбора. Редовно им је достављао хлеб, пециво, шећер, саламу, пиће, а понекад и кувано или печено месо. Рањенику Јану Кубишу обезбеђена је и интервенција лекара.

После неког времена за скривене падобранце сазнао је и старешина Саборне цркве о. Вацлав Чикл и црквењак Вацлав Орнест, али нису ступали у контакт са падобранцима.¹⁸

Величину њихове пожртвованости показује и одбијање Римокатоличке цркве („тобоже из догматских разлога“)¹⁹ да помогне у скривању и снабдевању падобранаца. Преговори су вођени са монсињором др Оттом Становским,²⁰ капеланом катедрале Св. Вита на Храчанима у Прагу (сви који су посетили

пред крај рата.

¹⁶ Треба нагласити да ово није довољно расветљено, бар не у нашој историјској литератури.

¹⁷ Према другој варијанти, Петар Фафек се обратио Јану Соневенду, свом колеги на послу Лига против туберкулозе.

¹⁸ Сурма, Душан, „45-годишњица жртава Чешке православне цркве“, *Православље* 493, 11.

¹⁹ Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10, 255.

²⁰ Квапил, Душан, „Некоректна и ружна манипулација“, *Православље* 654, 7. Иначе, Ото је некада био учитељ деци Ферндинанда, некадашњег престолонаследника аустроугарског трона. Истине ради, треба напоменути да Ото није Немцима одао Јана Соневенда, који је контактирао с њим. Касније су Немци сазнали и за овај контакт, те је Ото Становски ухапшен, и једва је избегао смрт.

Праг знају о важности те катедрале). Тражено је да Римокатоличка црква у неком свом мушком манастиру сакрије нацистичкој власти „непријављене особе“ (који су били римокатолички верници), али су молбе одбијене.²¹

Немци су с великом мржњом тражили атентаторе (и по личном Хитлеровом захтеву). Хитлер је тражио моменталну масовну егзекуцију Чеха, али се одустало од тога јер су они били веома корисни у војној индустрији, па се кренуло с ликвидацијом неколико хиљада Чеха. Данас је тешко појмити тадашњу атмосферу страха и прогона.

Одмах је ухапшено око 10.000 интелектуалаца, од којих је стотинак стрељано. За потказивање је нуђена и награда од двадесет милиона чешких круна. Колика је то сума, може се видети из податка да су просечне месечне зараде тада биле од 1.000 до 1.500 круна.

Из Берлина су доведене око три стотине стручњака Гестапоа. Многи Чеси су ухапшени и подвргнути суровом испитивању, а Хајдрихов заменик К. Х. Франк беснео је и претио „да ће стрељати сваког десетог чешког мушкарца и сравнити са земљом десетине чешких насеља ако се атентатори не пронађу у року од две недеље“.

Позоришта су затворена и организовани су присилни скупови, да се осуди атентат.

Мало је познато да су се у истом храму Светих Ђирила и Методија раније, уз знање владике Горазда, скривали и неки познати политичари и официри који су били противници окупације.²²

У списима се различито сведочи о томе да ли је епископ Горазд унапред знао за сакривање падобранаца.

Епископ Горазд је са урођеном му разложношћу најпре затражио информације о људима, којима је поверено извршење атентата, па је тек онда проверавао питање сврхе таквог историјског дела. Тек када је сазнао, да је цела ствар резултат договора веома виђених личности у иностранству и у домовини, ушао је у директан контакт са иницијаторима и извршиоцима. О сврси атентата разговарао је епископ са својим најближим пријатељима, после његовог извршења неколико пута и ни најстрожије мешање персекуције није у њему пољуљао убеђење, да ће будућност оценити значај дела и да ће дати за право Православној цркви, чији су свештеници отворили подземно склониште падобранцима.²³

Епископ Горазд, који је боравио ван Прага, обавештен о намерама својих најближих сарадника, дао је свој пристанак не видећи други излаз и „дојеђи

²¹ *Исто.*

²² У пролеће и лето 1940. године у Цркви Св. Ђирила и Методија крио се функционер и организатор отпора око часописа „У дој“, мајор Јан Садилек. Гестапо га је негде изненадио и одвео на мучење. Себи је одузео живот у ћелији, после четири дана мучења, вероватно да не би издао сараднике. Vopartný, Gorazd „Pravoslavná Církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 440.

²³ Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10 (10. октобар 1972), 255.

се да би њихово даље тражење склоништа само повећало опасност провале и хапшења“. Тумачећи, пред само хапшење, свом пријатељу разлоге за своју сагласност, рекао је да Чешка Православна Црква не може да устукне пред ситуацијом, према чијем ће се решењу после рата судити „о карактеру и спремности на жртве целог народа“. Нагласио је да иако ће атентат изазвати у чешком народу огромне жртве, међу којима може бити и он, неоспоран је историјски значај присилног уклањања Хајдриха. Указивао је на „херојске примере српских православних свештеника и на отпор целог српског народа немачким уљезима“. Рекао је такође: „Када овим момцима не бисмо дали склониште и помоћ, тешко би се неко у будућности хтео овако жртвовати за народ.“²⁴

Српски свештеник, по националности Чех, Бранко Цисарж, писао је:

Тако се свих седам падобранаца, или непосредно пред атентатом или одмах после њега, нашло у крипти православног катедралног храма св. Кирила и Методија у Ресловој улици у Прагу. Овамо их је сакрио свештеник др. Влад. Петршек, по претходном договору са епископом Гораздом, старешином храма протојерејем В. Чиклом и председником Црквене општине Ј. Соневендом.²⁵

И професор Скурат је тврдио да су падобранци били сакривени са знањем владике Горазда.²⁶

По другим списима, епископ Горазд, сазнавши 11. јуна 1942. од Јана Со-навенда за падобранце у крипти цркве,²⁷ а увиђајући да дуже задржавање падобранаца у крипти доводи у опасност не само падобранце, свештенике и њихове породице већ целу цркву, настојао је са свештенством да их пребаци на сигурније место.

Храм је био повољан за сакривање падобранаца јер су из крипте, у којој су били сакривени, могли ноћу и у одређена доба дана да излазе у храм. Крипта се налазила испод читаве дужине храма, са седамдесет пет отвора за сахрањивање, а у њој се није сахрањивало од XVIII века. Једини улаз у крипту био је из храма и био је добро сакривен јер се налазио испод амвона.²⁸ У крипти је било мрачно и веома хладно, али безбедно.

У жеку тих догађаја, владика Горазд је морао да отпутује у Берлин, где је био позван од архиепископа Серафима да учествује у хиротонији руског архимандрита Филипа (Гарднера). У Берлину, 14. јуна 1942, за време свете Литургије, одмах по хиротонији, на малом входу, ка епископу Горазду на амвону пришао је неко у цивилном оделу и дао му писамце. Владика Горазд је пребледео и отишао у олтар. Епископ Сергеј Прашки је стајао поред

²⁴ Јакшић, Ђура, „Сећање“, *НИН* 1920 (18. октобар 1987), 49.

²⁵ Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10, 255.

²⁶ Скурат, К. Е., „Православная Автокефальная Церковь в Чехословакии“, *ЖМП* 3 (1973), 46.

²⁷ Vopartný, Gorazd, „Pravoslavná církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 439.

²⁸ Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10, 256.

и послао је у олтар једног лекара да помогне ако треба. Владика Горазд је скинуо одежду и, веома узнемирен и блед, лежао у олтару. По успоменама епископа Сергија, узрок свега тога било је то писамце са обавештењем да су нацисти пронашли падобранце у православној цркви у Прагу.

Владика Горазд се 16. јуна вратио из Берлина у Праг. У Ресловој улици сусрео се са свештеницима Чиклом и Петржеком и интересовао се да ли су падобранци пребачени на друго место. Када је сазнао да се још увек налазе у цркви, био је веома узнемирен. Јосеф Шембер је касније говорио да је владика шетао по својој соби и нешто дуго писао.²⁹ Затим је отишао у Горње Почерњице, у вилу српског свештеника Миливоја Црвчанина.

Опсежна нацистичка истрага, која је праћена убијањима и мучењима, створила је атмосферу страха од одмазди и двојица падобранаца, који су се крили на другом месту, предали су се како би зауставили страдање недужних цивила. Почело је предајом падобранаца Карела Чурде, који се 16. јуна 1942. године предао Гестапоу. Једноставно је ушетао и предао се запрепашћеним гестаповцима. Одао је и део скровиштâ која је раније користио.³⁰ Уследила су масовна хапшења и страшна мучења ухапшених како би неко одао информацију која би довела до падобранаца. Даље се клупко одмотавало док један помагач падобранаца није одао скровиште у црквеној крипти.³¹

У међувремену, и свештеници Претржек и Чикл и председник црквене општине Соневенд били су свесни да је у крипти превише падобранаца и да су ту предуго сакривени. Предузели су различите кораке да падобранце пребаци на друго место и „било је већ спремно одвођење свих седам падобранаца затвореним полицијским аутом у један казнени завод, где је требало да буду даље сакривени. Само неколико сати је покварило овај план“.³²

Свештеник Чикл је имао две ћерке, једанаестогодишњу Олгу и деветогодишњу Татјану. У рано јутро 18. јуна 1942, гестаповци су упали у њихову породичну кућу и одвели свештеника Чикла и његову супругу. Добри људи су се потрудили и децу послали код кумова у Моравску. Деца своје родитеље никада више нису видела.

Др Владимир Петржек, свештеник, ухапшен је у ноћи 17. на 18. јун 1942. године. Његове прве фотографије које су објављене у новинама више су личиле на фотографије мртвог човека.

Откривено је скровиште падобранаца и опкољена је црква са 350 (по неким изворима 800) припадника елитне СС јединице. Нападнута је 18. јуна

²⁹ Šuvarský, Jaroslav, *Biskup Gorazd*, Metropolitní Rada Pravoslavné Církve v ČSSR, Praha, 1979, 224–225.

³⁰ Изгледа да је то урадио смишљено и да је за то добио награду од Немаца.

³¹ *Velký čin malé cirkve*, Sbor starších cirkve, Praha, 1948, 25. Тај издајник је после рата осуђен и стрељан.

³² Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10, 256, на основу *Prav. Kalendar*, 1950, 142.

рано, дана када је истицао немачки ултиматум Прагу да се пронађу атентатори.³³ Напад је (као и касније у Лидицама) лично предводио К. Х. Франк, Хајдрихов заменик.³⁴ Прво су покушали, око два сата ноћу, да изненаде падобранце, па су уз помоћ Чеха који су радили за њих, покушали да у крипту уђу кроз скривен улаз, али их је спречило то што је тај прилаз био зазидан приликом освећења цркве 1935. године. Тада су неки падобранци боравили у цркви, јер је у крипти било неподношљиво хладно. Они су први приметили Немце, тако да ови нису успели да их изненаде и евентуално заробе живе, што им је била жеља. Немци су динамитом разнели камену плочу која је споља покривала улаз у крипту, али су их браниоци дочекали паљбом и више Немаца је било убијено и рањено. Та тројица падобранаца у броду цркве борила су се до седам сати, када су погинули у борби. Радомир Једлински у својој књизи помиње да Немци тада нису знали за крипту, већ да их је на траг навела четврта војничка униформа коју су пронашли код убијених Чеха у броду цркве.³⁵ Неколико пута су позивали падобранце да се предају, али су они одбили и храбро су се бранили. У вечерњим сатима, нападу немачких војника подршку су пружали и ватрогасци који су у крипту, кроз откривени вентилациони отвор, пуштали воду и гасне бомбе и позивали су падобранце да се предају. У нападу су Немци као штит користили и ухапшеног свештеника др Владимира Претржека.³⁶

Погинули су сви падобранци; када су видели да је ситуација постала безнадежна, уништили су сва документа и извршили самоубиство да не би живи пали у руке Немаца.³⁷ Падобранци су ту били сакривени 21 дан.³⁸ Тада наступају масовна хапшења.

Немачки војници су демолирали унутрашњост цркве. Фотографисали су се у свештеничким одежама са венчалима на глави. Пуцали су у иконе, љуштили зидове, ломили намештај и крали драгоцености.

Епископ Горазд сазнао је за хапшења и одмах се 16. јуна 1942. вратио у Праг. По другој верзији, 18. јуна се чуло да су падобранци „били сакривени у једној прашкој цркви“ и владика Горазд (који је био у Плзену) када је то чуо, дошао је у Праг. „Своју последњу тајну поруку — упозорење блиским сарадницима пре повратка из Плзења у Праг написао је на српском језику.“

Написао је владика Горазд 19. јуна 1942. писмо канцеларији протектора Рајха да могу њега да стрељају, али да поштеде цркву и остале. Писао

³³ Можда су Немци намерно чекали да последњег дана, пред истек ултиматума, нападну.

³⁴ После рата Франку је суђено и обешен је.

³⁵ Једлински, Радомир, *Горазд, епископ чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991, 93.

³⁶ *Velký čin malé cirkve*, Sbor starších cirkve, Praha, 1948, 43.

³⁷ Падобранце су Немци однели у патолошки институт. Тамо су падобранима (чешким официрима) Кубишу и Габчику одрубили главе и чували их у немачком институту за судску медицину до почетка 1945. Тада их је Гестапо негде однео, не зна се где. *Velký čin malé cirkve*, Sbor starších cirkve, Praha, 1948, 43.

³⁸ Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10, 256.

је и председнику квинслишке владе др Јарославу Крејчиму и министру школства и народне просвете Емануелу Моравцу, а треће канцеларији профектора Рајха. Да би спасао цркву, ухапшене, да би престало страдање невиних, епископ Горазд је написао: „Предајем одговарајућим органима себе на располагање, спреман сам да истрпим сваку казну, чак и смрт“. Одвраћали су га од тог самопожртвовања, али је владика Горазд ипак послао то писмо. Министар школства и народне просвете Моравец је проследио добијено писмо Гестапоу.

Епископ Горазд је могао да рачуна на подршку својих свештеника и верника, који — упркос великом мучењу — нису ништа одали. Могао је да се поузда у то да са скривањем падобранаца није имао ништа заједничко, а, уосталом, тих дана уопште није био у Прагу. Међутим, као прави пастир, он је себе предао за своју паству.

Није владика срљао у самоубиство, већ је хтео да спасе цркву. У писму Е. Моравцу дистанцирао се од атентата и замолио је да му буде дозвољен приступ службеним просторијама при храму где су били скривени падобранци и да му се омогући да узме богослужбене предмете и најнужније црквене ствари.³⁹

Председник црквене општине Јан Соневенд ухапшен је 22. јуна 1942, заједно са супругом Маријом, ћерком Људмилом и зетом Јозефом Ришавим. Нико од њих није преживео.

Владика Горазд је ухапшен недељу дана после немачког напада на цркву у Ресловој улици. Ноћу је боравио у месту Хорни Почернице на тадашњој периферији Прага, у Прашкој улици број 201, у вили свог српског пријатеља свештеника Миливоја Црвчанина.⁴⁰ Дане је проводио код Јозефа Шембера, или инж. Ф. Лава у Бубенчи, или код још једног православног хришћанина у Бревнову.

Владика Горазд је 25. јуна 1942. ухапшен у 5 сати ујутро од стране пет агената Гестапоа. Једлински о томе пише:

После претреса стана пребачен је на саслушање у Печкову палату. Био је саслушаван у соби 220. За време Гораздовога саслушања, Гестапо је отишао у стан Јозефа Шембере, тамо је затекао само његову супругу која се затекла код куће, ухапсио је и одвезао такође у Гестапо. Била је смештена у соби 218, где је била за време целог саслушања Горазда чувана под стражом. Касније су у ову собу довели и њеног супруга Јозефа Шемберу. Када су се отворила врата соба 219 и 220, видела је Горазда како без сакоа и џемпера седи у столици сав црвен у лицу. Затим је чула јаке владичине јауке. После дужег времена двојица Немаца су га извели из канцеларије и био је тако измучен да није чуо поздрав госпође Шембере. Захваљујући томе што епископ Горазд и др Петшек нису рекли да је породица Шембера знала за падобранце оба супружника су сачувала живот. Јозеф Шембера је покушао да епископу у затвор у Панкрацу однесе чисто

³⁹ Vopartný, Gorazd, „Pravoslavná církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 439–440.

⁴⁰ *Velký čin malé církve*, Sbor starších církve, Praha, 1948, 27.

рубље које је тражио, али је рубље нетакнуто увек враћано натраг. Једном таквом приликом пошло је Јозефу Шемберу 2. септембра 1942. године за руком да види епископа Горазда и др. Петшека када су их одвозили из затвора на Панкращу колима. Епископ је имао напред нагнуту главу тако да га није видео, али Петшек је одговорио на поздрав и осмехнуо се.

Епископ Горазд био је затворен на 2. спрату у крилу Б у предпоследњој ћелији са леве стране ходника затвора на Панкращу заједно са још двојицом затвореника. Сваке вечери око 22 сата одвожен је на саслушање а враћали су га око 5 сати изјутра. Ни преко дана нису га оставили на миру тако да је веома ослабио. Нису му дозвољавали ни да узима затворску исхрану. Приликом раздавања јела обично би га шутнули у страну. Приликом саслушавања епископ је често испитиван за писмо које је 1940. године послао Синоду Српске православне цркве у Београду.⁴¹

Епископ Горазд, свештеници и други ухапшени држали су се храбро за време саслушања. Никога нису одали, иако су нељудски били мучени.⁴²

После рата 1947. године, комесар прашког Гестапоа инж. Оберхаусер је признао да је владика Горазд при испитивању био мучен, сурово тучен и вучен за браду по ћелији.⁴³

Св. синод Српске православне цркве је 31. августа 1942. интервенисао код владе Милана Недића да се код немачких војних власти информише за судбину владике Горазда.⁴⁴

Судски процес против епископа Горазда, свештеника Чикла⁴⁵, др Петрека и председника савета православне цркве у Прагу Јана Соневенда одржан је пред преким судом у Прагу.

Када су током суђења питали свештеника др Владимира Претржека (који је завршио српску богословију и Богословски факултет у Београду) зашто је помагао покрет отпора, одговорио је: „Вековима је већ уобичајено да Православна црква пружа прибежиште народним борцима“.⁴⁶

Суђење је почело 3. септембра 1942. године, у 14 часова. Оптужени су се држали храбро и достојанствено. Нико није свађивао кривицу на другог, нису одавали сараднике, а све време су знали шта их чека.⁴⁷ Суђење је завршено истог дана у 17.20. Званично је било саопштено да је преки суд, на ос-

⁴¹ Једлински, Радомир, *Горазд, епископ чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991, 94–95.

⁴² *Velký čin malé cirkve*, Sbor starších cirkve, Praha, 1948, 29.

⁴³ Motl, Stanislav, „Biskup Gorazd“, *Reflex*, 8. jun 1992.

⁴⁴ Радић, Радмила, „Српска Православна Црква и православље у Чехословачкој“, *Токови историје* 1–2 (1997), 116.

⁴⁵ Више о њему види у Raclavský, Libor, „110. výročí narození otce Aloise Václava Čikla (1. část)“, *Sůl zeme*, IX/4 (prosinec 2009), 10–12; Raclavský, Mitr. Prot. Libor, „110. výročí narození otce Aloise Václava Čikla (dokonečeni)“, *Sůl zeme* 1 (březen 2010), 9–13.

⁴⁶ Квапил, др Душан, „Епископ Горазд (навршило се 50 година од мученичког страдања епископа чешко-моравског Горазда и 5 година откако је проглашен за свеца)“, *Православље* (15. септембар 1992), 5.

⁴⁷ Motl, Stanislav, „Biskup Gorazd“, *Reflex*, 8. jun 1992.

нову параграфа 3, став 2, наређења протектора Рајха у Чешкој и Моравској од 27. 9. 1941, у вези са наредбом протектора Рајха за Чешку и Моравску од 27. 5. 1942, став 2 о проглашењу цивилног ванредног стања, осудио епископа православне цркве Горазда, свештенике Вацлава Чикла и др Владимира Петрека и председника прашке православне црквене општине Јана Соневенда на смрт стрељањем и одлучио да им сва имовина буде конфискована.⁴⁸

Унапред се знало каква ће пресуда бити јер је Хајнрих Химлер писао правосудним органима да је „Фирер прихватио да се одржи процес владици Горазду и осталим окривљеним свештеницима. Очекујемо да буде изречена смртна казна“.

Веће нацистичког преког суда су сачињавали: као председник — шеф прашког Гестапоа Гешке, а чланови су били његови подређени официри Шулце и Панвиц.⁴⁹

На самом „суђењу“ владика Горазд је изјавио да би се после рата вратио у окриље српске Цркве.⁵⁰

Сва четворица оптужених осуђени су на смрт.

Дана 4. септембра 1942. у 14 часова и 35 минута, стрељани су владика Горазд, свештеник Вацлав Чикл и председник црквене општине Јан Соневенд на стрелишту у Кобилисима код Прага. Свештеник др Владимир Петржек стрељан је следећег дана у 12 часова.⁵¹ Њихова тела су спаљена у крематоријуму.

⁴⁸ Једлински, Радомир, *Горазд, епископ чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991, 95–96. Интересантно је да су нацисти у пресуди намерно наглашавали „свештеници цркве Светог Карла Боромејског“ иако тај храм дуго већ (око 150 година) није носио тај назив. Често и данас неки чешки новинари храм „Св. Ђирила и Методија“ називају погрешно. Квапил, Душан, „Некоректна и ружна манипулација“, *Православље* 654 (15. јун 1994), 6.

⁴⁹ Квапил, др Душан, „Некоректна и ружна манипулација“, *Православље* 654 (15. јун 1994), 6.

⁵⁰ Новак, Прот. А., „Живот и рад епископа — мученика Горазда“, *Гласник* (јули – август 1957), 176.

⁵¹ Свештеник Владимир Петржек је рођен 19. јуна 1908. године у месту Ходолани код Оломоуца. Школу је завршио у Оломоуцу, а 1923. је дошао у Сремске Карловце, где је уписао богословију. По завршетку богословије уписао је Богословски факултет у Београду. Након десет година учења и боравка у Краљевини Југославији, вратио се у Чехословачку. Тешко се одлучио на повратак из Београда јер се одлично снашао и био је лепо прихваћен. Вратио се као двадесетпетогодишњак, са одличним знањем из теологије, филозофије и књижевности. Знао је одлично немачки језик, а користио се и литературом на енглеском и француском. У Југославији је одлично научио српск(охрватск)и, а добро је знао и бугарски, македонски и словеначки језик. По доласку у Чехословачку, отишао је да служи војску. Тамо су препознали његове квалитете, па је због знања јужнословенских језика, културе и менталитета, био при генералштабу задужен за односе чехословачке војске са Југославијом. То је за њега била посебна привилегија јер је могао службено да путује до миле му Југославије. Касније је постао свештеник при цркви Св. Ђирила и Методија у Прагу. Био је темпераментан и вредан, те је живо организовао црквену заједницу православних у Прагу. За докторат у Београду све је било спремно, али је из практичних (питање нострификације) и финансијских разлога ипак одлучио да докторира на Хусовом чехословачком евангелистичком богословском факултету Карловог Универзитета у Прагу. После две године напорног рада, одбранио је докторску дисертацију „Црква и држава у

По неким послератним сведочењима, владика Горазд је можда и жив спаљен.⁵²

Са својом супругом стрељан је и помоћни свештеник православне цркве у Прагу Прокоп Франтишек Шимек.⁵³

Много су страдали и други чланови црквене општине у Прагу. Ухапшени су: Марија, супруга стрељаног пароха Чикла, Марија Грузинова, секретарица епископа Горазда и члан црквеног хора, црквењак Вацлав Орнест са женом Франтишком, њихове ћерке Марија и Милуша (ученица гимназије), чланице црквеног хора, црквењаков зет Карел Лоуда, члан црквеног хора, Марија, супруга стрељаног председника црквеног одбора Соневенда и њихова ћерка Људмила Ришава, рођена Соневенд, чланица црквеног хора и још неколико чланова и чланица црквеног хора. Сви су отпремљени у тзв. „малу тврђаву“ у злогласном Терезину (у коме је маја 1918. уморен Гаврило Принцип).⁵⁴ Почетком октобра цела је група пребачена у концологор Матхаузен са пропратном ознаком: R. u. *Rückkehr unerwünscht, то јест — повратак непожељан! И заиста, већ 24. октобра сви до једнога су у истом дану ликвидирани.⁵⁵ У касније пронађеним документима, које су Немци водили по себи својственој прецизности, видело се да нису побијени одједном, већ у размацима, један по један, током целог дана. Да би им било теже, гледали су како убијају њихове најближе.

Немачки окупатори су за казну, као пример, али и као израз своје „немоћне злобе“, сравнили са земљом село Лидице у близини Прага (због сумње да су помагали атентаторима) још 10. јуна 1942. године. На лицу места су убили све мушкарце, њих сто осамдесет четворицу,⁵⁶ а жене и децу су одвели у концентрационе логоре. Од 196 жена, после рата вратило се 146.⁵⁷

Деца су доживела најстрашнију судбину. Немци су их одузели од мајки и већину деце су угушили у концентрационом логору Хајм у данашњој Пољској, а преживеле (мањи део) разделили су немачким породицама на „понемчење“.

списима хришћана прва четири века“.

⁵² То је епископу Владимиру Рајићу, почетком децембра 1945 године, испричао Јозеф Шембер, тадашњи председник црквене општине у Прагу, код кога се 1942. једно време крио владика Горазд. Извештај епископа мукачевско-прашавског Владимира Рајића од 15. децембра 1945. године, Св. Архијерејском Синоду СПЦ, Архива Светог Архијерејског Синода.

⁵³ Vopartný, Gorazd, „Pravoslavná církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 440.

⁵⁴ У Терезину је у току Другог светског рата било затворено око 140 000 Јевреја. Њих 130 000 је убијено. Од 10 000 јеврејске деце, само 1 600 је преживело.

⁵⁵ Квапил, др Душан, „Епископ Горазд (навршило се 50 година од мученичког страдања епископа чешко-моравског Горазда и 5 година откако је проглашен за свеца)“, *Православље* (15. септембар 1992), 5.

⁵⁶ „Четрдесетогодишњица мученичке смрти владике Горазда“, *Каленић* 2 (1983), 8. По неким другим изворима убијено је 199 мушкараца.

⁵⁷ *Исцхо*.

После рата, од деведесет шесторо деце одведене у логор, пронађено је и вратило се само њих шеснаесторо.

Немачки Гестапо ухапсио је још двеста педесет троје Чеха који су били у икаквом контакту са падобранцима и одвео их у концентрациони логор Терезин, а касније су депортовани у Маутхаузен где су сви ликвидирани.⁵⁸ Међу њима је било и двадесет четворо малолетника.

Нови протектор К. Даљуга је реферисао Хитлеру да су, као одмазду за атентат на Хајндриха, стрељали 1 357 Чеха у периоду од 27. маја до 3. јула, не рачунајући ликвидирани у селима Лидице и Лежаки.⁵⁹ По неким проценама, око 5 000 Чеха је својим животима платило Хајдрихову смрт.

Последица успешно извршеног атентата на Рајнхарда Хајндриха, односно операције Антропод, била је да су британска влада и француска влада у егзилу формално одбациле Минхенски споразум и тако је Бенешова влада призната и као представник континуитета са предратном Чехословачком Републиком.

Југословенска краљевска влада, која се налазила у избеглиштву у Лондону, шифрованим телеграмом обавештена је из амбасаде у Цариграду 12. септембра 1942. Године, да су београдске новине „Ново време“ од 6. септембра 1942. објавиле вест да је владика Горазд са још двојицом свештеника и председником црквене општине осуђен на смрт „зато што су крили лица која су доцније извршила атентат на Хајндриха“.⁶⁰

Свети синод Српске Православне Цркве је за смрт владике Горазда сазнао из новина.⁶¹ Касније је митрополит Јосиф писао: „Свети Архијерејски Синод је у своје време покушавао да о томе добије и званичну потврду од немачких власти, али о том није добио никад никаквог одговора.“⁶²

У чешкој дневној штампи је 27. септембра 1942. објављено:

Чешка православна општина (црква) српске и цариградске јурисдикције у протекторату Чешка и Моравска овим се распушта. Свака даља делатност у овим религиозним општинама (црквама) се за њих забрањује. Имовина тих општина (црква) се од дана 4. октобра 1942. године конфискује и мора да буде, уколико протектор Рајха за Чешку и Моравску није другачије прописао, заплењена од стране тајне државне полиције у корист Рајха.⁶³

⁵⁸ Nemeц, Ludvik, „The Czechoslovak Orthodox Church“, у: Ramet, Pedro, *Eastern Christianity and Politics in the XX Century*, Christianity under Stress 1 (1988), Duke University Press, Durham–London, 256

⁵⁹ Епископ Подољскиј Владимир, „Празднованије 40-летија Великој Победи над германским фашизмом Церквама в Чехословакији“, *ЖМП* 12 (1985), 46–47 (на руском).

⁶⁰ Шифровани допис југословенске амбасаде у Цариграду емигрантској Влади у Лондону, Пов. Бр. 393 од 12. септембра 1942. године; Архив Југославије, 103–55–263.

⁶¹ Син. Бр. 1060/зап. 237/1947. Архива Светог архијерејског синода.

⁶² *Исїо.*

⁶³ Једлински, Радомир, *Горазд, ейиской чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991, 97–98.

Гестапо је затворио све православне цркве и куће за молитву, а све православне свештенике Немци су одвели у Немачку на принудни рад.⁶⁴ У Немачкој су радили на најтежим пословима у фабрикама, на локомотивама, ложионицама и слично.⁶⁵

Протектор Рајха је наредио да се укине православна црквена општина у Прагу, да тајна полиција конфискује њену имовину у корист Рајха и укине правосуђе Српске Православне Цркве. Храмови су опљачкани, позатварани или претворени у магацине и складишта. Уништене су многе иконе, књиге и црквене утвари.⁶⁶ Многе свештеничке одежде, утвари и антиминоси одне-ти су у Немачку.⁶⁷ Гестапо је конфисковао и картотеку са списковима свих православних верника. У службеном листу Чешко-моравског протектората од 2. јануара 1943. објављена је наредба према којој се православна црква у Чешкој и Моравској брише из реда признатих вероисповести.⁶⁸

Гестапо је, чак, првобитно намеравао да забрани православну веру и да се нареди свим православним хришћанима да по команди пређу у друге хришћанске цркве. До тога није дошло, али су зато издата интерна наређења матичним уредима. Последица је била та да су матични уреди одбијали да у матичне књиге (па чак и у књиге умрлих) уписују припадност православној цркви. Докле је то ишло види се по податку да се тај интерни пропис одно-сио и на припаднике румунског (фашистичког) конзулата у Прагу.

Све време је у новинама на немачком и чешком језику вршена пропаганд-на кампања против владике Горазда и уопште против православне цркве у протекторату. То су били наслови попут „Свештеници у служби злочина“, „Свештеник као помагач ђавола“, „Бискуп Павлик — Горазд и његова сек-та“, „Политичка кривица чешке православне цркве“, „Злочин епископа Го-разда и његових компањона“, „Епископ Горазд и његова банда пред преким судом“, „Помоћници атентатора на генерала Хајдриха пред преким судом“ итд.⁶⁹ Нападали су и вређали владикау Горазда који је био спојен са Српском

⁶⁴ Nemeš, Ludvík, „The Czechoslovak Orthodox Church“, у: Ramet, Pedro, *Eastern Christianity and Politics in the XX Century*, Christianity under Stress 1 (1988), Duke University Press, Durham and London, 257. Митрополит Јосиф се у свом извештају позивао на извештај Епархијског савета Чешке православне епархије др. 41 од 2. јула 1945. године, где је писа-ло по митрополитовим речима: „18. септембра 1942 Немци су укинули све организације Чешке православне епархије, похапсили све свештенике и касније их упутили као рад-нике у немачке фабрике.“

⁶⁵ *Velký čin malé církve*, Sbor starších církve, Praha, 1948, 31; Син. Бр. 1060/зап. 237/1947. Архива Светог Архијерејског Синода.

⁶⁶ Скурат, К. Е., „Православная Автокефальная Церковь в Чехословакии“, *ЖМП* 3 (1973), 46.

⁶⁷ Син. Бр. 1060/ зап. 237/1947. Архива Светог архијерејског синода.

⁶⁸ Дурковић Јакшић, Љубомир, „Учешће патријарха Гаврила и Српске Православне Цркве у догађајима испред и за време 27. марта 1941. и њихово страдање у току рата (поводом 30-годишњице од смрти патријарха Гаврила)“, *Гласник* (6. јуна 1980), 142.

⁶⁹ Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008, 182–184; Једлински, Радомир, *Горазд, ейиској чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991, 97.

Православном Црквом и тврдили су да је изманипулисан од британске тајне службе. Нападали су и Српску Православну Цркву и чехословачког председника Бенеша — који је, наводно, подржавао српску јурисдикцију — да су се православни бавили политиком, да су се православни Чеси и њихови свештеници позивали на хероизам српске цркве, а тај хероизам им је био помагање атентаторима итд. Нападали су и владикау Горазда због његових извештаја Св. арх. сабору СПЦ.

Било је ту и безпредметног вређања и пуно неистина, али је било и покушаја да се сваљивањем кривице на српског патријарха и чехословачку емиграцију у Енглеској олакша положај цркве и верника.⁷⁰

Из Стокхолма је југословенска амбасада поверљивим дописом од 28. септембра 1942. јавила у Лондон југословенској влади да су сви чешки листови објавили наредбу рајхпротектора „о забрани и распуштању православних црквених општина у Чешкој и Моравској са српском или винзангијском јурисдикцијом“.⁷¹

Немачки окупатори су тада на Српску Православну Цркву вршили притисак да потврди немачку исправност и правичност у стрељању епископа Горазда. Одбијени су.⁷²

Архиепископ берлински Серафим је из Беча писао Св. синоду Српске Православне Цркве 12. августа 1942. Тај допис је вероватно дошао као реакција на жалбе Српске Православне Цркве на његове активности. Зна се да је Св. синод писао архиепископу берлинском Серафиму 11. јула 1942, а није познат садржај тог писма. Архиепископ Серафим је писао да је под своју заштиту узео српску црквену општину у Бечу, како је тада наводио „бившу епархију епископа Горазда“ и парохије у Словачкој.⁷³ Бранио се да иницијативе нису долазиле од њега, већ од српских парохија и владике Горазда. Тврдио је да је на молбу владике Горазда, који је увидео тадашњи тежак положај своје епархије, узео Чешко-моравску епархију под своју заштиту док се не обнове нормалне везе Чешко-моравске епархије са Св. синодом Српске Православне

⁷⁰ То су касније сведочили неки аутори самих тих текстова објављених у новинама. Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008, 184–186.

⁷¹ Све те извештаје о православнима у Чешкој и Моравској, Министарство иностраних послова прослеђивало је Председнику Владе и Министру правде у чијем ресору су били и верски послови. Поверљиви допис Пов. Бр. 309 од 28. септембра 1942. године; Архив Југославије, 103–55–263.

⁷² Горазд Вopартни на основу писања епископа Григорија (Грабе) пише да је и митрополит Серафим одбио да јавно осуди епископа Горазда како су од њега тражили нацисти. Постоје међутим и наводи „да се ондашњи берлински православни митрополит одрекао епископа Горазда и целе Чешке православне цркве“ Драхомира Тенглерова Соукупова, Чехословачка хуситска црква и владика Горазд (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти), *Хришћанска мисао* 1–2, Београд, 1972, 129.

⁷³ Vopartný, Gorazd, „Pravoslavná Církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 440.

Цркве.⁷⁴ Сложио се са тим само зато што је, по његовим речима, увидео тешку и сложену позицију владике Горазда. Читав његов патронат се састојао у томе што је владици Горазду давао свето миро и свете антиминос и учврстио његову уздрману позицију у протекторату.⁷⁵ Да владика Горазд са својим свештеницима није помагао падобранцима, писао је архиепископ Серафим, његова епархија би била у доброј позицији, али овако је довела себе да више не постоји. Тада је архиепископ Серафим писао и Св. синоду Српске Православне Цркве, вероватно на њихов захтев, да му није позната судбина епископа Горазда и осталих свештеника заточених са њим.⁷⁶ Такође, жалио се на то да је дело владике Горазда и његових свештеника утицало на место православног цркве у Немачкој, те да је и њему доста закомпликовало положај јер је раније узео владиком Гораздом под своју заштиту.

Горазд Вовартни помиње у једном свом чланку да су нацисти вршили притисак на архиепископа Серафима да јавно осуди епископа Горазда, што је он одбио и тако „пројавио храброст и великодушност“.⁷⁷

У међувремену, у Београду је Гестапо обавио разговор са свештеником Миливојем Црвчанином, бившим делегатом Српске Православне Цркве о догађајима у Прагу и он је тада изјавио „да истина нема конкретних доказа, али је могуће да је смештај убица SS-Obergruppenfuehrer-a Heydrich-a у православној цркви у Прагу инсценирано од одбеглог католичког монсињора Шрамерк-а, да се на тај начин нашкодило православној цркви, коју овај страховито мрзи. [...] Шрамерк је био тај, који је увек радио против епископа Горазда, јер католичка црква у својој тенденцији за унифицирањем цркава, није трпела да у Чешкој и Моравској постоји православна црква и да у њу стално ступају бивши верници католичке цркве. На овај је начин католичка црква, околишним путем, опет показала своју моћ.“⁷⁸

Након разговора, СС-оберштурмфирер Мајер је писмено предложио: „Православна епископија Чешке и Моравске не сме, упркос инцидента, да буде разорена, пошто би тиме католицизам узео већег маха.“⁷⁹

То, ипак, није било довољно да утиче на немачку одмазду.

Убрзо су за свештеника Црвчанина почели проблеми. У круговима Гестапоа појавила се информација да је у Праг „на још непознат начин“ за владиком Гораздом, док је био заточен пре суђења и погубљења, стигла сума од 50 000 круна. Неке приче су биле да је Црвчанин раније позајмио новац од владике

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Н. г., 441.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Забелешка СС-оберштурмфирера Мајера о разговору са свештеником Миливојем Црвчанином у Београду, дана 14. септембра 1942. године, III F Му/Pf. Историјски архив Београд, БДС, Ц-13.

⁷⁹ Исто.

Горазда за неки плац и да га је он сада послао владици Горазду, те да је чинио девизни прекршај.⁸⁰

Затим су, без обзира на ово, намеравали да конфискују Црвчанинову кућу у Прагу, јер је тамо боравио владика Горазд, а — по неким наводима — тамо је чак и ухапшен.⁸¹ Та жеља за конфискацијом Црвчанинове имовине због блиске везе са владиком Гораздом појављивала се у Гестапоу више пута.⁸² Против те намере, у заштиту Црвчанина, појављивала су се нека мишљења у Гестапоу у Београду.⁸³

Затим су уследиле информације да Црвчанин поседује „отмено уређену вилу са баштом“ у Прагу, у Горњем Почерницу, да се о њој старала Марија Роубал, његова бивша секретарица, која је и даље радила за њега, и да је имала отворену књижицу (на почетку са око 40 000 круна) коју је добила од Црвчанина када је одлазио, да је Црвчанин био добар пријатељ са јеврејином Францом Клеином који је био богати индустријалац, да је њему, вероватно и другима, преносио огроман новац и злато у Краљевину Југославију користећи свој дипломатски имунитет, да је том Јеврејину помагао да новац уложи у Југославији, да му је обезбедио југословенску визу, а касније и помагао да побегне у Турску под другим именом, да је у Чешкој помагао Јеврејима око имовине и да је од тога имао корист, те да је хтео од тог новца у Краљеву да подигне велику цркву.⁸⁴ Гестапо је затим организовао одузимање докумената и претрес Црвчаниновог стана, где нису пронашли ништа сумњиво осим обимне преписке Црвчанина са владиком Гораздом.⁸⁵

Гестапо је почео да се бави и његовим блиским односом са владиком Николајем (наишли су на информацију да је Црвчанин хтео да за 4 милиона динара подигне велику цркву у Краљеву) и митрополитом Јосифом, те и са Војиславом Јанићем (кога су посећивали неки бивши југословенски официри).⁸⁶

Црквени живот међу православнима у Чешкој је замро, а православни хришћани били су у страху од прогона. Једино су се тајно одржавала венчања и крштења у стану Јозефа Шембера у Бубенчи у Прагу.⁸⁷

⁸⁰ Забелешка СС-оберштурмфирера Мајера, III F Му/К, Београд, 5. 11. 1942. Историјски архив Београд, БдС, Ц-13.

⁸¹ *Истио*. То се наводи и у чешкој књизи „Велико дело мале цркве“.

⁸² Допис заповеднику СИПО-а у Београду, GENEIME STAATSPOLIZEI Staatspolizeileitstelle Prag – 3441/42 – IV/3 – Prag, 12. 1. 1943. Историјски архив Београд, БдС, Ц-13.

⁸³ Забелешка СС-оберштурмфирера Мајера, III F Му/К, Београд, 5. 11. 1942. Историјски архив Београд, БдС, Ц-13.

⁸⁴ Забелешка од 10. новембра 1942. године, III F 3 Zc./Wie. Историјски архив Београд, БдС, Ц-13.

⁸⁵ III F He./Wie, 10. 12. 1942. Историјски архив Београд, БдС, Ц-13.

⁸⁶ III F -Ktz./Bue. 109, 9. III 1943. Историјски архив Београд, БдС, Ц-13.

⁸⁷ Извештај епископа мукачевско-прјашевског Владимира Рајића Св. Архијерејском Синоду СПЦ, од 15. децембра 1945. године, Архива Светог архијерејског синода.

Служио их је свештеник В. Коломацки (касније архимандрит Андреј) који се због лошег здравља могао вратити у Праг са принудног рада у Немачкој. Служити литургије и вршити обреде било је строго забрањено за припаднике православне цркве српске јурисдикције, па је, познајући тадашње понашање Гестапоа, то била немала храброст. Ликвидацију је избегла само парохија епископа Сергија, јер је руским емигрантима Немачка оставила личну и верску слободу како би их употребљавала против СССР-а. Треба знати да су руски духовници тајно водили духовну бригу о православним Чесима.⁸⁸

Тадашњи председник Чехословачке др Е. Бенеш је у својој поруци од 12. новембра 1942. године државном савету у Лондону истакао:

Жртве, које је ово коштало, нису узалудне. Оне су истински доказале свету, да наш народ не чека и не калкулише, не тугује и не нариче, него да је чврст, непопустљив, храбар, јуначан и срчан, да је код куће и на фронту исто онако како је било у Пољској, Југославији, Норвешкој и у осталим земљама. Просто се бори средствима, која му дођу под руку, јер се у овом рату ништа неће доbitи бадава, ништа се неће искалкулисати, нити ће се шта цинички истактизирати. У овом рату понеће сваки све последице онога, што је радио раније и шта ради данас. То је мој одговор онима, који себи постављају питање о понашању наших овде (у туђини) и код куће, о поступцима оних који ратују и који калкулишу са жртвама нужним и непотребним. То се уосталом односи и на остале народе и државе. То је рат и према томе морамо напредовати [...].⁸⁹

Касније, после рата, 12. маја 1945. у Брну, изјавио је сестри пострадаога свештеника др Владимира Петржека Марији: „Било је то велико дело, било је то херојско дело, било је то највеће дело на које сам се наслонио.“⁹⁰

Владика Горазд је 1945. године од председника Чехословачке посмртно одликован чехословачким војним крстом „In memoriam“.⁹¹

После рата, 1947. године, када је тадашњи министар народне одбране а касније председник Чехословачке, армијски генерал Лудвиг Свобода откривао спомен плочу на храму Св. Тирила и Методија у Прагу, рекао је да се то све догодило у време „[...] када је био потребан поклич за савест целог света и енергичан поступак, који би јасно указао свету да је чехословачки народ против Хитлера и да стоји на страни савезника [...] Био је то јединствен пример хармонијског сједињења идеала хришћанских и народних. Епископ Горазд и његови сарадници су се својим херојским делом и одважним држањем поставили на чело свештенства осталих цркава, на које се за време окупације сручио бес нацистичког терора, а који су остали верни своје

⁸⁸ Vopartný, Gorazd, „Pravoslavná církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 441.

⁸⁹ Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10 (10. октобра 1972.), 257, на основу *Hlas pravoslavi* III (XXV)/ 9, 146.

⁹⁰ *H. g.*, на основу *Hlas pravoslavi* XXIV/7–8, 129; *Velky čin male cirkve*, Praha, 1948, 37.

⁹¹ „Четрдесетогодишњица мученичке смрти владике Горазда“, *Каленић* 2 (1983), 9; Скурат, К. Е., „Православная Автокефальная Церковь в Чехословакии“, *ЖМП* 3 (1973), 46.

народу и држави. 24. октобра 1942. године Немци су отровним гасовима по-морили у Маутхаузену не само породице погубљених хероја него и других 252 људи, жена и деце православне Цркве [...] Хероизам, жртвовање себе и патриотизам падобранаца и њихових помоћника из Чешке православне цркве — спадају међу највећа дела нашег другог ослободилачког рата [...]“⁹²

Патријарх српски Гаврило био је у току Другог светског рата заточен од стране Немаца. На крају рата обрео се у Италији. Дуго се двоумио да ли да се врати у домовину, или да борбу настави у иностранству. Одлучио се на повратак и преко Чехословачке, крајем 1946. године, вратио се у Београд.

Док је боравио у Прагу, патријарх је одржао помен пострадалом епископу Горазду. После помена патријарх српски Гаврило одржао је следећу беседу:

Сматрао сам за своју свету дужност да се с пијететом поклоним пепелу Мученика владике Горазда и његових састрадалника, које је зверска неман наших непријатеља мученичком смрћу убила и спалила, као своје невине жртве у току прошлог страховитог рата, и да се помолим Богу за блажени покој душа њихових.

Прерана и трагична смрт владике Горазда и његових сатрудника, велики је и ненакнадив губитак за нашу Православну Цркву, која је, бездушношћу и дивљачким злочинима наших непријатеља, имала велике и многобројне жртве, нарочито у Југославији.

Владика Горазд је био човек и Архијереј сјајних способности, дивних врлина и велике вредности. Његово дело за Православље и Хришћанство уопште, имаће трајне важности и неће никада ишчезнути у нашој Православној Цркви, која ће светлу успомену на владика Горазда с дубоким признањем и благодарношћу чувати, као драгоцен пример велике ревности и ретког самопожртвовања у винограду Господњем. Верујем да ће Његова дивна успомена још више ојачати и јаче учврстити братске односе међу чехословачким и југословенским народима и да ће она допринети свој достојан удео словенској солидарности, која се данас, више него икада, тако дивно манифестује у свима словенским земљама, путоказом вековне наше заштитнице велике и моћне братске Русије.

Ми ћемо пред престолом Божијим приносити топле молитве, да Бог удели душама владике Горазда и његових састрадалника рајско насеље и вечно блаженство у Царству Небеском.

Вечна им памјат! Слава им!⁹³

Српска Православна Црква је владика Горазда у ред свештеномученика уврстила 1962, а Чехословачка Православна Црква 1987. године. Слави се 23. августа/4. септембра.

⁹² Цисарж, Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10, 257, на основу *Hlas pravoslavi* III (XXV)/9 (1947), 145–146.

⁹³ Антонијевић, Саша, „Деведесет година од хиротоније светог владике Горазда Чешког“, *Каленић* 1 (2011), 30; Од Другог светског рата до данас, владика Горазд је равноправно спомињан са епископима из СПЦ који су били Срби, пример — *Календар Црква* за 1982. годину, 42–43.

Литература:

Архивска грађа из архива:

- Архив Светог архијерејског синода Српске Православне Цркве
- Историјски архив Београд
- Архив Југославије

Velký čin malé církve, Sbor starších církve, Praha, 1948.

Vopartný, Gorazd, „Pravoslavná církev v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“, *Theologická revue* LXXIV/3–4 (2003), 435–444.

Драхомира Тенглерова-Соукупова, „Чехословачка хуситска црква и владика Горазд (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти)“, *Хришћанска мисао* 1–2 (1972), 120–130.

Дурковић-Јакшић, Др. Љубомир, „Учешће патријарха Гаврила и Српске Православне Цркве у догађајима испред и за време 27. марта 1941. и њихово страдање у току рата (поводом 30-годишњице од смрти патријарха Гаврила)“, *Гласник* (6. јуна 1980), 123–153.

Епископ Подољскиј Владимир, „Празднованије 40-летија Великој Победи над германским фашизмом Црквима в Чехословакији“, *ЖМП* 12 (1985), 46–47 (на руском).

Једлински, Радомир, *Горазд, епископ чешкоморавски*, Каленић, Крагујевац, 1991.

Квапил, Др. Душан, „Епископ Горазд (навршило се 50 година од мученичког страдања епископа чешко-моравског Горазда и 5 година откако је проглашен за свеца)“, *Православље* (15. септембр 1992), 5.

Квапил, Др. Душан, „Некоректна и ружна манипулација“, *Православље* 654 (15. јуна 1994), 6–7.

Лазаревић, Милан, „Свети свештеномученик Горазд Чешки — Жртва владике Горазда“, *Православни мисионар* 5 (2007), 26–27.

Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008.

Motl, Stanislav, „Biskup Gorazd“, *Reflex*, 8. jun 1992.

Nemec, Ludvik, „The Czechoslovak Orthodox Church“, у: Ramet, Pedro, *Eastern Christianity and Politics in the XX Century*, Christianity under Stress 1 (1988), Duke University Press, Durham–London, 251–266.

Новак, Прот. А., „Живот и рад епископа–мученика Горазда“, *Гласник* (јули–август 1957), 175–176.

Prof.PhDr. PaedDr. Pavel Marek, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1942, Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku*, Katedra politologie a evropských studií FF UP, L. Marek, Brno, 2004.

Радић, Др. Радмила, „Српска Православна Црква и православље у Чехословачкој“, *Токови историје* 1–2 (1997), 93–120.

Raclavský, Mitr. prot. Libor, „110. výročí narození otce Aloise Václava Čikla (1. část)“, *Sůl zeme*, IX/ 4 (prosinec 2009), 10–12.

Raclavský, Mitr. Prot. Libor, „110. výročí narození otce Aloise Václava Čikla (dokonečení)“, *Sůl země* 1 (březen 2010), 9–13.

Сава, епископ шумадијски, *Срїски јерарси, од девейїої до двадесейїої века*, Евро–Унирекс–Каленић, Београд–Подгорица–Крагујевац, 1996, 135–137.

Саша Антонијевић, „Деведесет година од хиротоније светог владике Горазда Чешког“, *Каленић* 1 (2011), 28–30.

Сурма, протојереј-ставрофор др. Душан, директор Епархијске канцеларије у Прагу, „45-годишњица жртава Чешке православне цркве“, *Православље* 493 (1. октобар 1987), 11.

Скурат, К. Е., „Православная Автокефальная Церковь в Чехословакии“, *ЖМП* 3 (1973), 46–51.

Цисарж, Прот.-ставрофор Бранко А., „Епископ мученик и народни херој (поводом тридесетогодишњице мученичке смрти Епископа чешко-моравског Горазда)“, *Гласник* 10 (10. октобар 1972), 254–262.

„Четрдесетогодишњица мученичке смрти владике Горазда“, *Каленић* 2 (1983), 8.

Šuvarský, Jaroslav, *Biskup Gorazd, Metropolitní Rada Pravoslavné Círky v ČSSR*, Praha, 1979.

Saša Antonijević

Kragujevac

The passion of Saint Bishop Gorazd and the Orthodox Czechs during World War II

The Orthodox eparchy in Czech and Moravia, under the jurisdiction of Serbian Orthodox Church, suffered a lot by the Germans during World War II. This paper contains the events before, during, and after the arrest of Saint Bishop Gorazd the Czech. It illustrates the passion worthy of the shepherd of his flock, as well as the passion of Czech Orthodox priesthood and the believers. This is the first all-encompassing illustration of Orthodox Czech passion written in Serbian language. Various and numerous bibliography and archive sources were used.

Key words: bishop Gorazd, Serbian Orthodox Church, Czech Church, Czech.

Датум пријема чланка: 3. 6. 2011.

Датум прихватања чланка за објављивање: 16. 6. 2011.